

Јелена Милинковић

Институт за књижевност и уметност, Београд
jelmilinkovic@gmail.com

Феминистичке студије периодике: од хеуристике до интерпретације и евалуације

У раду се анализира начин на који се формирају женске интерпретативне заједнице, те методологија производње (феминистичког) знања. Анализа повезује резултате савремених студија феминистичке периодике, односно феминистичких студија периодике, и пројекат *Српкиња* из 1913. године. У тумачењу књиге *Српкиња* полази се од претпоставке да је реч о (серијској) публикацији коју одликује метанаратив о часописима, односно од идеје да су у њој први пут у историји српске/југословенске периодике (систематично) прецизиране основне категорије потребне за тумачење/описивање/креирање женске односно феминистичке периодике. Ова публикација је анализирана као први пажљиво конципирани (часописни) пројекат заснован на препознавању потребе за изградњом женске мреже. Захваљујући таквом приступу формирана је једна од првих женских интерпретативних заједница.

Кључне речи: феминистичке студије периодике, феминистички часописи, *Српкиња* (1913), интерпретативна читалачка заједница, производња знања

Feminist Studies of Periodicals: from Heuristics to Interpretation and Evaluation

This paper analyzes the way in which women's interpretive communities are formed and the methodology of production of (feminist) knowledge. The analysis connects the results of contemporary studies of feminist periodicals/feminist studies of periodicals, and the project *Srпкиnja* (*Serbian woman*) from 1913. The interpretation of the book *Srпкиnja* starts from the assumption that it is a (serial) publication which contains autopoetic statements and hypotheses about magazines. This is, probably, the first case in the history of Serbian/Yugoslav periodicals of a serial publication that (systematically) describes the basic categories which are necessary for interpreting, creating and editing women/feminist periodicals. In this paper *Srпкиnja* is analyzed as the first carefully conceived project based on the construction of women's networks, thanks to which one of the first women's interpretive community was formed.

Key words: feminist studies of periodicals, feminist periodicals, *Srпкиnja* (1913) (*Serbian woman*), women's interpretive community, production of knowledge

Феминистичке студије периодике заснивају се на хипотези да су женска књижевност и култура систематски маргинализоване, те да је

истраживање часописа један од главних теоријско-методолошких поступака за (ре)валоризацију овог дела културе/уметности. Савремена проучавања периодике у Србији настоје да реактивирају потиснуто женско стваралаштво које се на просторима данашње Србије и некадашње Краљевине СХС/Југославије¹ релативно интензивно и континуирано обликује од половине 19. века, односно од стасавања прве генерације учитељица које су уз учитељски позив обављале и културне, књижевне, уметничке и друге јавне делатности (Томић 2011). Као и у другим културама, отварање образовних институција утицало је позитивно и на женску креативност и на формирање женске интерпретативне односно читалачке заједнице. Већ од друге половине 19. века часописи су били повлашћени простори женског стваралаштва и због тога је данас захваљујући развијеним алатима феминистичких студија периодике, развоју дигиталне хуманистике и повезивању и укрштању ове две области, могуће говорити о мање или више систематичној производњи знања о женској културној историји.

Последње две деценије у различитим универзитетским и научним центрима истраживачице различитих научних области посвећене су проучавању историје женске културе. Поменућу један део истраживања која се тичу историје женске књижевности и периодике јер је то примарна област мог научног интересовања. Значајни радови из ових области написани су на истраживачким пројектима на Институту за књижевност и уметност и на Филолошком факултету у Београду. Захваљујући методолошко-теоријским проширењима дотадашњих начина проучавања књижевности, настале су студије које, истражујући периодику, долазе до значајних увида о култури жена и остварују интервенције у пољу историје жена, као и историје (српске) књижевности. Превасходно мислим на радове Станиславе Бараћ, Ане Коларић и Жарке Свирчев, односно на књиге *Феминистичка контрајавност: Жанр женског портрета у српској периодици 1920–1941* (Вагац 2015), *Род, модерност, еманципација: уредничке политике у часописима Жена (1911–1914) и The Freewoman (1911–1912)* (Kolarić 2017), *Периодика у феминистичкој учионици: часопис Женски покрет (1920–1938) и студије књижевности* (Kolarić 2021) и *Авангардисткиње: огледи о српској (женској) авангардној књижевности* (Svirčev 2018). Подразумева се да поред наведених књига ове ауторке објављују и научне радове у периодици и зборницима, домаћим и међународним, те да је њихова целокупна досадашња библиографија значајан допринос феминистичким студијама периодике и историографији женске књижевности. Тиме ова истраживања представљају део корпуса важних интервенција у постојећа знања о женској култури. Поред наведених публикација важна су и два „колективна“ пројекта који представљају својеврсне пресеке тренутних истраживања и знања у

---

¹ Сложени геополитички процеси довели су до тога да је оно што данас подразумевамо под српском женском књижевношћу настајало у оквирима различитих државних уређења. У периоду од половине 19. века, па до Другог светског рата реч је о следећим областима/државама: Јужна Угарска, Војводина, Кнежевина Србија, Краљевина Србија, Краљевина СХС, Краљевина Југославија.

поменути областима, а то су 1) зборник *Феминистички часописи у Србији* (ур. В. Дојчиновић, Ана Коларић) и 2) пројекат *Женски покрет 2020*.²

Интерпретативне заједнице³ на почетку 20. века

Савремена проучавања периодике оснажена феминистичком теоријом и подржана алатима дигиталне хуманистике осветљавају сав значај колективних подухвата какви су часописи. Свест о значају часописа као повлашћеног простора за обликовање књижевног дискурса, али и као алата за освајање јавног простора, имале су и ауторке почетка 20. века. Један од таквих метанаратива књижевница о сопственом раду јесте пројекат *Српкиња* из 1913. године.

Српкиња је публикација настала као резултат рада групе жена које су желеле да представе тада савремено женско стваралаштво, да направе пресек и преглед дотадашње уметности коју су стварале жене. Књига је, иако није

---

² Значајан део ових истраживања настао је на пројекту *Књиженство, теорија и историја женске књижевности на српском језику до 1915. године* на Филолошком факултету (руководитељка Биљана Дојчиновић) и на пројекту *Улога српске периодике у формирању књижевних, културних и националних образаца* на Институту за књижевност и уметност (руководитељка Весна Матовић, па Станислава Бараћ). Пројекат *Књиженство* има и часопис истог имена (*Књиженство, часопис за студије књижевности, рода и културе*, гл. уредница Биљана Дојчиновић) који већ пуних десет година објављује релевантне студије о женској култури и књижевности. О развоју студија периодике на Институту за књижевност и уметност в. Вагаћ 2020.

³ У овом раду се под термином интерпретативна заједница подразумева група (ауторки и читатељки) повезана сличним знањима и интересовањима. Интерпретативну заједницу обично чине књижевнице, интелектуалке, активисткиње, политичарке које се удружују око заједничког „пројекта“ (писање књиге, прављење часописа, организовање курсева и сл.) који је усмерен циљаној (читалачкој) публици. Однос између читалачког и стваралачког дела интерпретативне заједнице није једносмеран и пасиван, већ је активан и дијалектичан, а кључно је да се везе унутар заједнице базирају на разумевању и тумачењу које није искључиво поетичко, већ је социјално и политички условљено. Разумевање овог термина ослања се на тумачење које је, користећи се концептом Стенлија Фиша (Stanley Fish) понудила Биљана Дојчиновић (Dojčinović 2011). У раду се, поред интерпретативне заједнице, користи и термин (пот)култура жена. Овај термин подразумева ширу заједницу од интерпретативне. Његово разумевање се ослања на теоријска промишљања гинеитичарке Илејн Шоуволтер (Elaine Showalter) која сматра да се женска књижевност мора контекстуално проучавати као део женске поткултуре: „Могло би се, међутим, тврдити да су саме жене створиле поткултуру у ширим друштвеним оквирима, и да њих обједињују вредности, конвенције, искуство и облици понашања који се намећу сваком појединцу. Важно је сагледати женску књижевну традицију у тим широким оквирима, у односу на шири контекст развоја женске самосвести, и на начине на које свака мањинска група проналази свој сопствени израз у односу на доминантне друштвене структуре, зато што не можемо да укажемо на једну одређену тему промишљеног напредовања и акумулације“ (Showalter 1996).

политички, поетички или идеолошки монолитна,⁴ врло брижљиво уређена и данас представља један од основних извора за проучавање низа процеса и феномена битних за женско стваралаштво прве половине 20. века. Књига је богато илустрована, поред текстуалног дела садржи 211 илустрација, међу којима се поред фотографија налазе „клишеји“ народног веза. Због тога и ликовни део ове публикације представља изузетну ризницу женског стваралаштва, првенствено везиљског заната/уметности.⁵ *Српкиња* је конципирана као збирка есеја у којима се промишља положај и поетика женског стваралаштва у различитим пољима културе, а средишњи део књиге, око кога су практично окупљени есеји, испуњавају портрети, односно биографско-библиографски описи књижевница, активисткиња, уметница и културних радница уопште, тј. *заслужних жена на перу* како је овај сегмент књиге насловљен.⁶

Како је овде реч о пионирском подухвату производње феминистичког знања и формирања интерпретативне заједнице жена већи део рада ћу посветити анализи ове публикације, која не само да почива на феминистичким принципима солидарности, умрежавања и доступности знања, већ ове принципе теоретизује. Други разлог због кога представљам *Српкињу* јесте тај што се у њој анализирају улога, место и програмска начела часописа потребних женама, те је ово прва публикација која се из неколико углова бави

---

⁴ Ауторке окупљене око овог пројекта су биле активне друштвене и политичке раднице, које су партиципирале у политичким активностима и акцијама, а *Српкињом* су настојале да дискурс о жени и женским доприносима легитимишу у оквиру доминантне друштвене парадигме. Због тога су у дискурсу *Српкиње* присутни и политички ставови и убеђења њених креаторки, а који су пресудно дефинисани национално-патриотским корпусом идеја. Политичко-идеолошки слојеви ове публикације треба да буду предмет одвојене анализе.

⁵ О значају веза за феминистичке и уопште еманципаторске процесе аргументовано је писала Жарка Свирчев најпре у студији „Протоавангардни програм Јелице Беловић Бернаджиковске“ објављеној у часопису *Књиженство* (2017), а затим у оквиру књиге *Авангардисткиње* у тексту 'Шивене песме без речи': од традиције до авангардне иновације“. Наиме, Жарка Свирчев поетику веза поставља као парадигму нове уметности, проналазећи у односу Јелице Беловић према везиљској уметности елементе протоавангардне поетике. Повезујући етнографски рад Јелице Беловић са сифражетским покретом, Жарка Свирчев пише: „Ауторкина концептуализација веза и мотивација за његову (ре)афирмацију чини се много ближим сифражетским пројектима јер је веза између веза и женскости нешто што је сифражетски покрет искористио у својој борби. На основу анализе бројних извезених застава и транспарената Розика Паркер (Rozsika Parker) је констатовала да је везиљска уметност послужила за потребе промене идеје о жени и женскости (...) Стога везиљско стваралаштво контекстуализује (Јелица Беловић Бернаджиковска – прим. Ј. М.) у широку мрежу идентитетских политика, вешто украјајући наратив о женском ауторству у актуелну националну, културну, уметничку, педагошку и економску проблематику“ (Svirčev 2018, 40).

⁶ Публикацију је могуће читати на http://knjizenstvo.etf.bg.ac.rs/uploads/attachment/serial_publication/1/Srpkinja_%C4%8Dasopis.pdf, а попис текстова објављених у њој је могуће видети у чланку Драгане Грујић, „Библиографија *Српкиње*“, *Књиженство* бр. 2, 2011, <http://www.knjizenstvo.rs/sr/casopisi/2011/bibliografije/bibliografija-srpkinjeg#sc.tab=0>. (Grujić 2011).

продукцијом женске односно феминистичке периодике. Односно, да се вратимо на наслов ове студије – *Српкиња* је, будући да је сама периодичка публикација, и хеуристичка алатка за освајање јавног простора, односно средство за формирање интерпретативне читалачке заједнице, те због тога представља значајно место обликовања женске културе почетком 20. века. Уз то, она је и простор где је примењена интерпретација и евалуација дотадашњег женског стваралаштва и часописне продукције. Реч је о узорном месту историје женске културе и феминистичког ангажмана прве половине 20. века и пионирском простору њиховог тумачења.

Посебан значај из перспективе феминистичких студија периодике представља чињеница да *Српкиња* жанровски баштини елементе алманаха/календара/лексикона/албума односно да припада часописним, прецизније, периодичким публикацијама у најширем смислу. Уреднички поступак је примарно књижевноисторијски утемељен. Једним делом је заснован на биографско-библиографском, односно лексикографско-енциклопедијском поступку, а уредничка методологија је допуњена есејистиком. Главни део књиге представљају наративи о женама и њиховим постигнућима и овај сегмент представља место заснивања женског портрета, који је један од конститутивних жанрова женске и феминистичке културе прве половине 20. века и један од централних алата производње феминистичког знања.⁷ Поред дискурса репрезентације и интерпретације, уреднички поступак инклутира и етнографски (*Српкиња* је ризница мотива српског веза) и антрополошки приступ (текстови у *Српкињи* настоје да прикажу савремени живот и рад, односно културу српске жене).

За организацију рада приликом припрема ове публикације и за њено уређивање најзаслужнија је Јелица Беловић Бернджиковска, књижевница, историчарка, педагошкиња и етнографкиња, жена ренесансног духа, завидног образовања и невероватне енергије и храбрости. Јелица Беловић Бернаджиковска је обавила највећи део уредничког посла, водила је кореспонденцију са сарадницима,⁸ а уз то је и сама написала низ текстова за *Српкињу* (неки од ових текстова су непотписани, док су други потписани иницијалима).

О периодичности *Српкиње*

На насловној страни *Српкиње* из 1913. године стоје следећи подаци: 1) **наслов:** Српкиња; 2) **поднаслов:** њезин живот и рад, њезин културни развитак и њезина народна умјетност до данас; 3) **уредиле:** српске

---

⁷ Женски портрет је дефинисала и о њему детаљно писала Станислава Бараћ (Barać 2015) која поводом *Српкиње* пише: „Почетком историје жанра женског портрета могла би се сматрати 1913. година када је у Сарајеву објављен алманах који су уредиле ‘српске књижевнице’“ (Barać 2015, 68).

⁸ О кореспонденцији која је пратила рад на овој књизи види Stojaković 2005.

књижевнице; 4) **наклада:** добротворне задруге Српкиња у Иригу; 5) **штампарија** Пијуковић и друг, Сарајево, 1913. године.

Дакле, на насловној страници није могуће прочитати да је реч о периодичној публикацији, нити постоји жанровско одређење књиге која се ставља пред читатељке. У првом тексту у *Српкињи*, у „Предговору“, публикација се именује неутрално као књига. Тако у првој половини овог кратког текста на неколико места срећемо овакво (само)одређење: „Други народи одавна имаду таквих књига којима се приказује засебно културни рад жена, ми таквих књига до данас немамо ... настојали смо да нам ова књига буде вјеран приказ рада српске жене (...) родила се мисао о издавању овакве књиге (...) и ова књига има да захвали једној сремској задрузи“ (*Srpkinja* 1913: 4, истицање Ј. М.). Са оваквим именовањем се наставља до краја предговора, с тим што се на једном месту помиње реч албум: тако дајемо у руке српској публици уједно први српски албум, какав наша књижевност одавна треба“ (*Srpkinja* 1913, 4 истицање Ј. М.). Ниједан од коришћених термина (књига/албум) не указују на периодичност, односно на чињеницу да је *Српкиња* најближа ономе што бисмо назвали календаром или пак алманахом.⁹

Наиме, књига-албум из 1913. године, како је њене ауторке називају, наставља се на претходна издања истог наслова и тај континуитет наглашава ауторка једног од уводних, али и кључних, текстова ове публикације, есеја „Жене и књижевност“. Овде се реферише на претходне „облике“ *Српкиње*: „Када прелистамо први женски календар „Српкиња“ издан године 1875. (Милош Грабовачки, Вел. Кикинда), па онда други од године 1897. (Јован Поповић, Земун), опазићемо у тим старијим издањима готово исте наслове и предмете о којима се говори и у најновијим издањима ове врсте“ (*Srpkinja* 1913, 4). Опаском о „истим насловима и предметима“ не алудира се, наравно, на буквалну истоветност прилога него на континуитет тема, односно на сличност проблематике женског искуства и културе током деценија, на промене, те на „душевни напредак“ жена. *Српкиња* из 1913. године се према њеним ауторкама тематски и формално наставља на претходне календаре: српска жена се није развијала на прескок нити је њен културни развитак обележен лутањима него је „из првих почетака имала исте тежње које ето ми и у овој књизи опет износимо проширене према данашњим приликама. Тачно се може прегледати колико је када Српкиња напредовала“ (*Srpkinja* 1913, 4). Нешто касније текст се закључује следећим коментаром који изнова позива на континуитет: „на крају календара „Српкиња“ за годину 1897. каже њезин уредник о дијаметралу између оцене и одзива за женски лист истог имена:

---

⁹ О жанровском одређењу календара и алманаха, те о сличностима и разликама између ових периодичких облика видети Deretić, 1979. Реферишући на ове закључке Јована Деретића о жанру *Српкиње* пишу и Ђуричић, Јосиповић (Ђуричић & Јосиповић 2015). Светлана Томић пак заступа тезу да је реч о албуму, а не алманahu (С. Томић „Да ли споменике претварамо у гробове? *Српкиња* из 1913: њен жанр албума, њен настанак и њена судбина“, Јелица Беловић Бернаджиковска, етнографкиња, књижевница, педагошкиња, књига апстраката (ur. Biljana Dojčinović & Jasmina Katinska 2015) доступно на http://www.knjizenstvo.rs/uploads/attachment/vest/11/Knjiga_apstrakata.pdf).

‘Српкиња је требало да постане неким органом нашег целокупног интелигентног женскиња, те је било очекивати, да ће се за њу заузети у првом реду наше Женске Задруге; а међу тим испало је тако, да неке од њих, и то од већих и највећих, нису ни једног комада узеле’ Тако је било пре 16 година, а како ће проћи ова наша најновија *Српкиња*? Има ли ту напретка?’ (Српкиња 1913, 4). Овом констатацијом, па питањима чланак се завршава.

Наредна публикација истог имена није објављена. За то су, по свој прилици, заслужне околности и друштвено-историјски контекст: подсетимо се да је ова публикација објављена 1913. године током балканских ратова и у предвечерје Првог светског рата. Књижевно-културни живот након Првог светског рата обнављао се споро и био је заснован на основама које су баштиниле и ратно искуство – дошло је до смене генерација и поетика, до геополитичких промена, настанка нове државе, промене државног уређења, а све је то водило ка промени дискурса. Идеје на којима је Јелица Беловић са својим сарадницама уредила *Српкињу*, биће преименоване, осавремењене, обogaћене и реализоване кроз различите облике феминистичке и сада југословенске штампе.

Српкиња из 1913. године припада, дакле, периодицима, конкретније женској штампи прве половине 20. века, што је значајно не само из формалних разлога већ и из (мета/ауто)поетичких јер је, подсетимо се, ова публикација једно од првих места на којима се феноменолошки промишља значај часописа као важног места и као важног средства за производњу и легитимацију (феминистичког) знања. Метанаратив је остварен у неколико праваца: дефинише се и промовише уреднички поступак самог алманаха,¹⁰ анализирају се други постојећи часописи, даје се нацрт програма будућег женског часописа, анализира се рад уредница, заснивају се и теоретизују жанрови карактеристични за женску/феминистичку штампу (женски портрет, феминистички есеј и феминистичка књижевна критика).

Како бисмо видели колико је садржај и уреднички поступак *Српкиње* слојевит и актуелан, подсетићемо се да савремене феминистичке студије периодике односно савремене студије феминистичке периодике настоје да докажу неколико начелних (хипо)теза:

---

¹⁰ Додатну аргументацију да је *Српкиња* алманах може да понуди и следећи увид: „Још једну карактеристичну црту у појави алманаха треба уочити, бар кад су у питању алманаси код Срба у раздобљу од 1815. до 1914. године (...). Њих покрећу скоро увек млади људи или они који се боре за нове идеје, за друкчија схватања од већ устаљених, владајућих, против којих су и усмерени. Они хоће да прокрче пут, да афирмишу нове друштвене односе, нове видове културног живота, нове уметничке и књижевне вредности. У њима је окупљена једна група истомишљеника, која својим алманахом настоји и жели да помери ствари напред, у некој области: политичкој, шире друштвеној, културној, књижевној или сл. Они покрећу алманасе када је њихова снага мала, када су још група авангардиста и тек почињу борбу за своја схватања, идеје и идеале“ (Vučenov 1963, 328–329). Захваљујем се колегиници Жарки Свирчев што ме је упутила на ову студију.

1. Часопис је резултат **колективног рада** и због тога простор часописа представља полигон на коме је могуће формулисати, али и сучелити поетичке, политичке и идеолошке аспекте актуелног женског стваралаштва и активизма. Због тога је часопис и место сусрета знања, али и основа за даљу дисеминацију истог тог знања, како у сопственом времену где се то знање пласира читалачкој публици, тако и у савременој науци где су часописи поред каталога и библиографија почетно место за истраживање недовољно познатих ауторских фигура, појава, текстова, идејних токова, поетичких рукаваца и меандара.
2. **Поетика и политика женских/феминистичких часописа** у директној је вези са животом жена, са политичко-економско-културно-образовним околностима у којима су жене живеле и радиле, а садржај једног часописа је могуће разумети искључиво уколико се сагледају и околности и контекст у коме часопис настаје. Већина часописа прве половине 20. века има и изражене еманципаторске и просветитељске тенденције, што је директна последица вековних друштвених неједнакости и опресивних родних политика, које су резултирале маргинализацијом жена и њиховом алтерношћу у друштву и култури.
3. Успешни часописни пројекти показују значај женског удруживања и сарадње, односно представљају доказ да је неопходна женска солидарност и потпора, односно женска мрежа, како би се значајни феминистички пројекти остварили. За историју женске културе од изузетног значаја је било појављивање часописа намењених женама, односно оних часописа које су стварале жене за жене јер су ове публикације омогућиле стварање **женских интерпретативних заједница**. Кретање од часописа намењених женама преко женских часописа, па до феминистичке периодике јесте централна хоризонтала на којој се промишља улога и значај женске/феминистичке периодике.¹¹ Ови процеси су важни и за обликовање како женског списатељског, тако и читалачког искуства, за појаву побуњене и ауторке и читатељке (*resisting reader*, Judith Fetterley).
4. Како би се разумела поетика часописа, али и динамика укупних друштвених односа, као и релација у формалним и неформалним женским покретима/удружењима и микроформама јавности и друштвеног активизма ван феминистичке контрајавности, важно је реконструисати живот и рад **уредница** које су у великом броју случајева невидљиве.¹²

---

¹¹ О сличностима и разликама између ових термина и категорија видети Рековић 1990, Вараћ 2015, 93–96.

¹² Наведимо само неке радове који се баве уредничким фигурама: о уредницама у Британији и Србији, о Дори Марсден (Dora Marsden) и Милицы Томић компаративно их анализирајући писала је Ана Коларић (Kolarić 2017). О уредничком подухвату Зофке Кведер аналитички је писала Жарка Свирчев (Svirčev 2015), а о Катарини Богдановић као уредници *Женског покрета* Лела Вујошевић (Vujošević 2018 и Вујошевић 2019). О уредницама *Женског покрета* писала је Зорана Симић (Simić 2021), којој су уреднице женске и феминистичке штампе и у фокусу истраживања за докторску тезу радног наслова

5. Женска односно феминистичка периодика има своје **жанрове**. Поменућу жанрове чија је анализа или немогућа или непотпуна без часописне грађе: женски портрет, феминистички есеј и феминистичка (књижевна) критика. Реч је о жанровима који се пресудно утемељују и обликују управо у часописима. Уз то треба додати и жанрове који су са часописима повезани и пресудно утичу на очување и депоновање знања о њима, каква је библиографија. Сви ови жанрови се налазе и(ли) теоретизују у *Српкињи*.¹³

Колективни дух, женска интерпретативна заједница, однос према феминистичком поетичко-политичком наративу, уредничке фигуре, конституисање и коришћење, али и модификовање постојећих (часописних) жанрова – све су ово феномени и теме о којима (мета)текстуално (и ликовно) проговара и које интерпретира *Српкиња* из 1913. године и због свега наведеног представља значајно место опсервације феминистичке штампе.

Значај колективног рада

Колективни дух какав је манифестован публикацијом *Српкиња* јесте један од пресудних алата за формирање интерпретативних заједница. Ако се вратимо на насловну страницу ове публикације можемо да прочитамо податак о колективном ауторству, односно да уочимо изостанак конкретне уредничке фигуре – публикацију су уредиле „српске књижевнице“. За претходне календаре истог имена знамо уреднике, реч је о Милошу Грабовачком и Јовану Поповићу, а овде (1913), иако из архивске грађе сазнајемо да је главни уреднички посао обавила Јелица Беловић, присуствујемо повлачењу сингуларитета пред колективитетом, односно пред (женском) заједницом. Редакцијски послови, према сведочењу Даринке Буље, једне од покретачица *Српкиње*,¹⁴ поверени су Јелици Беловић која је формирала уређивачки одбор и водила највећи део кореспонденције.¹⁵ Јелица Беловић, такође, није потписала ни текстове које је за *Српкињу* написала а који су уводни и програмски, попут помињаног „Жене и књижевност“, док је већина портрета чија је ауторка потписана иницијалима Б. Б.¹⁶ Њено име се налази на једној од

„Уреднице женске/феминистичке периодике у Краљевини СХС/Југославији: биографски, књижевноисторијски и типолошки аспект“.

¹³ Систем жанрова у *Српкињи* захтева екстензивнију анализу него што је то овде могуће, због тога овај аспект неће бити детаљније анализиран у даљем тексту.

¹⁴*Српкињу* (1913) су „покрели и основали“ Зорка Јанковић, Даринка Буља, Јелица Беловић Бернаджиковска, Аркадије Варађанин и Стјепан Радић.

¹⁵ О овоме пише Гордана Стојаковић: „Крајем 1912. године Јелица Беловић-Бернациковска преузима послове око уређивања и штампања књиге, формира Уреднички одбор, успева да окупи круг сарадница, то јест сарадника и уз велике тешкоће окончава посао, вероватно, у септембру 1913. године. То сазнајемо из текста Даринке Буље под називом ‘Српкиња’, објављеном у листу *Српство* од 5 (18). 8. 1913. (Stojaković 2005, 25).

¹⁶ Гордана Стојаковић процењује да је Јелица Беловић написала око 60 страна *Српкиње* од укупно 127 колико књига има.

последњих страница у оквиру списка свих сарадника и сарадница на часопису и чланова и чланица уредничког одбора.¹⁷ За разлику од Јелице Беловић Бернаджиковске други сарадници и сараднице углавном су се (не)потпуно потписивали. У књизи Душана Јелкића *40 година књижевног рада Јелице Беловић Бернаджиковске* налази се и инсинуација да Јелица Беловић није желела да потпише књигу својим именом како се (будући да је живела у Сарајеву) не би замерила аустријским властима због дописивања и интензивне сарадње са Србијом.¹⁸ Ова теза сведочи о сложености политичких прилика у којима је књига настајала и о инкорпорираним политичким наративима у *Српкињи*.

Иако је рад на самој публикацији био далеко од идеалног и хармоничног,¹⁹ што се може видети и из преписке њених главних креатора/ки, на самим страницама *Српкиње* видљива је искључиво идеја заједништва и солидарности. Након што се на насловној страници упознамо са колективном уредничком фигуром сазнајемо и да је саму публикацију финансирало женско удружење, односно Добротворна задруга Српкиња из Ирига. О овој чињеници се говори и у предговору где се изражава захвалност „једној сремској задрузи (...) што је (књига – прим. Ј. М.) угледала свијета, јер је то први пут, да која од наших женских задруга издаје књижевно дјело о свом трошку“, те да се ниједан други издавач „није могао наћанити, да изда дјело са оволиким бројем красних слика“ (*Српкиња* 1913, 4).

До идеје да се штампа оваква публикација дошло се током рада на другом колективном подухвату, односно током припрема за изложбу „Српска жена“ у Прагу 1910. године на којој су изложени радови везилске уметности. Савка Суботић²⁰ о овој изложби пише текст за *Српкињу* и он се налази на повлашћеном месту – то је први есеј у овој књизи. Други конкретан повод јесте подизање споменика песникињи Милици Стојадиновић Српкињи за шта

---

¹⁷ Ово није једини, а ни први пут да се Јелица Беловић поиграва ауторством, односно да (не)именовањем дестабилизује ауторску позицију, што је иначе једна од типичних пракси женског ауторства уопште. Један од примера јесте препуштање сопственог ауторства Маги Магазиновић која је преводитељка њеног текста о чему је писала Биљана Дојчиновић (Дојчиновић 2011). Такође, бројни псеудоними од мушког Љуба Т. Даничић, преко тета Јелице до Младе госпоја Ане, које је Јелица Беловић користила такође говоре о њеном амбивалентном и провокативном односу према ауторској инстанци (в. Јелица Беловић у бази *Књиженство*, <http://knjizenstvo.etf.bg.ac.rs/sr/autorke/jelica-belovic-bernadzikovska>).

¹⁸ Јелкић пише: „упозорена неколико пута, зашто толико дописује са Србима, није се Јелица на ту књигу усудила ставити своје име“ (Јелкић 1925, 20). Јелица Беловић Бернаджиковска је већ раније имала „непријатно“ искуство са аустријским властима када је смењена, а затим превремено пензионисана са места школске управнице Више девојачке школе у Бањалуци због покушаја организовања светосавске прославе.

¹⁹ На пример, две централне личности које су радиле на *Српкињи* Јелица Беловић и Зорка Јанковић биле су у вишегодишњем сукобу, неке од књижевница о којима је писано нису желеле да шаљу своје биографије, прикупљање материјала је ишло много спорије од очекиваног и сл.

²⁰ „Одличној госпођи Савки Суботић“ посвећена је читава *Српкиња* (*Српкиња* 1913, 3).

је заслужна иста добротворна задруга која је и финансирала издавање књиге, а чему је посвећен други по реду есеј у књизи чији је аутор Стеван Радић. Дакле, *Српкиња* као колективна публикација проистекла је из два такође колективна пројекта: изложбе и меморијала.

О поводима за настанак књиге у „Предговору“ уреднички се пише овако: „Када је године 1910. ‘Српска жена’ на изложби у Прагу славила ванредну славу, родила се мисао о издавању овакве књиге, па када су Српкиње године 1912. подигле споменик својој првој пјесникињи, увидјела се поново потреба овакве књиге“ (Исто). Као главни циљ књиге истакнуто је међусобно упознавање културних и књижевних радница које треба да „поведу сложно велико коло за заједнички културни рад“ (*Srpkinja* 1913, 3, истицање у оригиналу). Уреднички одбор је вишеструко апострофирао колективни дух публикације пласирајући важну поруку о неопходности сарадње и формирања женских мрежа: књигу су уредиле књижевнице, издала ју је женска задруга, настала је инспирисана колективним догађајима и има циљ да повеже културне раднице. Поред начелне, кровне, персоналне сарадње било је важно показати и регионалну сарадњу, тако да је уз имена ауторки текстова навођено и место одакле су, односно у коме живе и раде. Тако ова публикација исцртава мапу топонимима будуће Краљевине СХС/Југославије: Сарајево, Требиње, Вакуф, Загреб, Ердут, Нови Сад, Ириг, Београд, који се у том тренутку налазе у различитим државама и у различитим културно-политичким (али и мирнодопским односно ратним) околностима. Сличну географију ће писати и часопис *Женски покрет* двадесетих и тридесетих година 20. века. *Српкиња* такође упућује и на међунационалне, превасходно словенске везе, говори се, на пример, о стваралаштву Хрватица и Чехиња. Овај словенски/интернационални концепт биће такође једна од поетичко-политичких трансверзала међуратне феминистичке јавности.²¹

Поетика и политика женских/феминистичких часописа

Један од првих есеја у *Српкињи* јесте текст „Жене и књижевност“ који је непотписан, а по свој прилици његова ауторка је Јелица Беловић.²² У овом тексту се објашњавају мотиви и дефинише „поетика“ *Српкиње*. Због тога се овај чланак може сматрати и уредничким уводом, али и аутопоетичким и програмским текстом како поводом *Српкиње*, тако и за часопис намењен женама у будућности. Говорећи о значају женских/феминистичких часописа, ауторка на самом почетку текста даје следећи увид: „Код нас жене немају ниједнога листа, око којег би се све радо окупиле, па кад узмеш тај лист у руке, да можеш рећи: ето то су српске књижевнице.“ (*Srpkinja* 1913, 15). Даље се опсервира стање на пољу женске периодике: „*Женски свет* (Нови Сад) уређује мушкарац и има за сараднике и мушкараце, то давно није сасвим

²¹ О новој улози жена посредница између култура в. Svirčev 2020.

²² В. Dojčinović 2011.

женски лист (истицање у оригиналу – прим. Ј. М.), и ако је кроз 28 година био и јесте једини лист, који са љубављу и весељем настоји да донесе све што Српкиње раде... *Жена* (Нови Сад) је лист само једне политичке странке, те се ту купе само жене овог политичког програма уз своје мужеве. Старији је лист *Домаћица* (Београд), којему наслов већ каже, да се бави више кућним пословима, него душевном страном женског живота, ма да и овај врло лепо помаже, купећи око себе понајвише Српкиње из слободне Србије. Уредник је и ту мушкарац. *Српска жена* (Сарајево) најновији женски лист, формом и садржајем одвише скроман (...) Лист је престао излазити са 4. бројем.“ (*Srpkinja* 1913, 15). Набројавши већину часописа који су намењени женама, Јелица Беловић закључује да ниједан од ових листова иако је намењен женама није прави женски лист те дефинише како би тај будући часопис требало да изгледа: „Један, за све српске крајеве, велик и формом елегантан, са програмом и хоризонтом широки женски лист био би врло потребан, али да то буде збиља прави женски лист, морао би стајати под уредништвом једне душевно јаке жене и имати за сараднице само жене. Но, какве су у нас прилике, чини се, да ће наше жене још дуго чекати за такав женски лист.“ (истицање у оригиналу, прим. Ј. М.). Сличан закључак понавља и у тексту о Милици Томић говорећи о великом, заједничком часопису или ревији где би се састајале разне културе у којима српске жене живе (*Srpkinja* 1913, 35).

Рекло би се да током 1912. и 1913. године Јелица Беловић због политичко-историјских прилика у којима делује не може да наслути да формирање оваквог часописа није толико далеко и да ће већ четири године касније Зофка Кведер основати *Женски свијет/Југославенску жену*, а да ће непуну деценију касније бити основан *Женски покрет*, први југословенски феминистички часопис, који ће својим деловањем обележити период између два светска рата у југословенској (женској) култури и књижевности. И уопште, Јелица Беловић није могла да наслути какве промене ће Први светски рат донети, колико ће се квалитативно и квантитативно променити женско стваралаштво, да ће током наредних међуратних деценија постојати снажан феминистички покрет, те феминистичка контрајавност чије ће основе почивати управо на часописима које уређују жене, који су намењени женама и за које пишу доминантно жене.

Јелица Беловић овде исписује поетички предуслов за женску/феминистичку периодику, сматрајући да међу женама постоји међусобна препознатљивост, односно да су женске везе базиране на заједничком искуству и обликоване у женском (дискурзивном и недискурзивном) стваралаштву и активизму снажне, те да се оне могу и морају испољити и исказати у сопственом простору какви су женски/феминистички часописи. Ауторка елаборира свој став примерима из савремене продукције где описује однос према прилозима које су написале жене и објавиле у постојећим часописима, као и положај ауторки на књижевној и културној сцени: обично су жене позване да дају прилоге у мање важним листовима који немају довољно сарадника, нису плаћене или су потплаћене у односу на колеге, принуђене су да раде друге послове како би се

издржавале (обично у мањим градовима и селима), чиме се исцрпљују и немају ни времена нити интелектуалне и креативне снаге за писање. Ауторка наводи поражавајући податак да су за последњих десет година за свој рад/књиге плаћене свега четири књижевнице, а уз то наводи паралелну праксу у немачким часописима који уредно исплаћују хонораре ауторкама и који их позивају на сарадњу. Овим се Јелица Беловић прецизно и недвосмислено залаже за професионализацију списатељског позива и наводи основне факторе ометања (квалитета и квантитета) женског стваралаштва, антиципирајући чувени есеј *Сопствена соба* где ће Вирџинија Вулф (Virginia Woolf) о сличним темама писати на самом крају треће деценије 20. века.²³

Женске интерпретативне заједнице

Ауторка текста „Жене и књижевност“ истиче важност изградње женских мрежа, односно залаже се за формирање интерпретативне заједнице чиме се ствара повољно и подстицајно радно и креативно окружење, што ће у коначници довести до веће видљивости женске (пот)културе. Овоме би постојање женског часописа умногоме допринело, што се заиста и потврдило већ у међуратним деценијама са снажењем (организованог) феминистичког покрета. Тада су се створили услови за формирање веза, односно за размену искустава и идеја у ширем културном контексту, јер како пише ауторка есеја „Жене и књижевност“: „Дописивати се мора“, односно: „За успешан књижевни рад треба свеза. Треба живети у саобраћају са људима истомишљеницима, с људима и женама образованим, па у близини веће библиотеке. И ово све је лако за мушкарце, али није за наше женске. Мушкарци се састају како је познато у кафанама, у гостионама – уз чашицу, па се ту праве основе и нуди сарадња. Жене то не могу.“ (*Srпкиња* 1913, 17, истицање у оригиналу).

Ови ставови су и коментар рада на *Српкињи* јер је ова публикација резултат развијене и разубјене женске мреже – близу 20 аутора/ки је писало текстове за књигу, преписка је вођена са бројним ауторкама које су замољене да пошаљу податке о сопственом раду, а све у циљу да се књигом представи што већи број (активних) књижевница, и уопште културних радница. Писање портрета *знаменитих жена на перу*²⁴ имало је за циљ да покаже да женска

---

²³ О сличностима између есеја „Жене и књижевност“ и *Сопствене собе* Биљана Дојчиновић пише следеће: „Проблеми којима се она овде бави слични су темама култног есеја Вирџиније Вулф (Virginia Woolf), *Сопствена соба*, написаном деценију и по касније. Реч је о простору који је женама списатељкама ускраћен у култури, о томе да се женски рад не цени довољно нити се плаћа, као и о томе да мушка списатељска заједница не значи женама много, јер их мушкарци или не примају у свој круг, или настоје да њихов труд искористе. Жене немају ни место за окупљање, нити свој сопствени часопис који би у целини оне водиле“ (Дојчиновић 2011).

²⁴ Писање портрета била је идеја Јелице Беловић. Књига је првобитно била замишљена без овог дела.

културна мрежа постоји, те да је могуће разговарати, имало је за циљ да оснажи жене које *стрепе од ауторства*,²⁵ да упуту оне које живе и раде на периферијама (културним и географским) и у мањим местима на могуће сараднице и колегинице, те да умањи њихов осећај изолованости и усамљености.

Културна мрежа је додатно подупрта још једним ванредно важним уредничким гестом. У оквиру текста „Жене и књижевност“ прештампан је списак књижевница који је премијерно објављен у претходном издању *Српкиње* из 1897. године. Прештампанање списка свих жена које су *своје перо икада умочиле у мастило* има најмање две важне функције: 1) истиче (књижевно-историјски) континуитет, односно показује да генерација ауторки која је деловала почетком 20. века има своје претходнице, своје мајке кроз које може да мисли (В. Вулф), али указује и на везе *Српкиње* из 1913. са претходним истоименим пројектима; 2) истиче важност спискова, односно библиографија за историју женске књижевности и културе: савремене феминистичке студије књижевности и периодике показују да библиографије, спискови, каталози представљају депое (неистраженог) женског стваралаштва. Тога су биле свесне и ауторке почетка 20. века.

Око две деценије након објављивања *Српкиње* наредна, међуратна, генерација жена предузеће колективни подухват који се тиче управо пописивања женског стваралаштва, како би се направио пресек знања о женској књижевности. Реч је о пројекту Удружења универзитетски образованих жена у Југославији *Библиографија књига женских писаца*, који је реализован као три паралелна потпројекта у Београду, Загребу и Љубљани, а чији циљ је био да се напишу и библиографски обраде све књиге које су написале, уредиле или превеле жене Југославије.²⁶ Било би драгоцено упоредити сличности и разлике у приступу, намерама и околностима рада на *Српкињи* из 1913. и на *Библиографији* из 1936. године, јер је реч о два ванредна пројекта када је о женским мрежама и интерпретативним заједницама реч. Ова анализа због ограниченог обима овог рада мора остати по страни.

Савремене студије феминистичке периодике на сопственом примеру такође показују да су (женске) интерпретативне мреже неопходне како би се креирала повољна научна радна окружења чиме се добијају бољи контекстуални и херменеутички оквири за анализу и прецизнији резултати истраживања. Резултати два већ поменута пројекта то веома добро илуструју.

---

²⁵ Једна од потешкоћа са којима се сретала Јелица Беловић приликом уређивања *Српкиње*, о чему је више пута сведочила, био је зазор ауторки од сарадње, односно страх да пишу о себи и покажу шта су све урадиле. Било је потребно много енергије убедити неке од књижевница да пошаљу своје податке. Неке нису ни послале.

²⁶ О овоме в. Stokić Simončić & Stošić 2021.

Реч је о зборнику *Феминистички часописи у Србији*²⁷ и пројекту *Женски покрет 2020*. Зборник *Феминистички часописи у Србији* (Дојчиновић & Коларић) настао је као резултат сарадње различитих истраживачица и истраживача, али и као резултат повезивања феминистичких студија периодике и академске наставе.²⁸ Пројекат који је у крајњем резултирао овим зборником, првенствено је подразумевао покретање студијског предмета на докторским студијама на Филолошком факултету у Београду под називом „Теорија, активизам и културне/уметничке праксе: феминистичка штампа у Србији 90-их и 2000-их година“. Зборник је, како уреднице у предговору наводе, „резултат рада тима предавача и доктораната из Србије и региона (...) У зборнику се налазе текстови ауторки које су одржале предавања у оквиру докторског курса (...), као и учесница округлог стола (...) и самостални истраживачки радови и завршни есеји доктораната“ (Дојчиновић, Коларић 2018, 8). Важност овог пројекта је вишеструка: формирана је интердисциплинарна и трансгенерацијска сарадничка мрежа, повезане су феминистичке студије периодике и академско образовање, произведено је ново феминистичко знање јер су за потребе овог пројекта обављена потпуно нова истраживања.²⁹ Други пример, пројекат *Женски покрет 2020*, који сам осмислила и уређивала са колегиницом Жарком Свирчев на Институту за књижевност и уметност, показује један од могућих модела проучавања једног часописа. Пројекат теоријско-методолошки почива на две основе, на феминистичким студијама периодике и на дигиталној хуманистици. Поводом сто година од оснивања часописа *Женски покрет* написана је библиографија овог часописа, дигитализован је његов корпус, направљен је сајт где су окупљена досадашња знања о овом часопису, организован је научни скуп и припремљен зборник радова посвећен овом периоду.³⁰ Оба наведена пројекта показују да се окупљањем интердисциплинарне и интернационалне мреже сарадница, међусобним повезивањем, сарадњом и разменом знања и идеја учвршћују и проширују постојећа знања, производи се савремено феминистичко знање о културној историји жена, у конкретном случају о феминистичкој периодици, а повезивањем са курикулумима и образовним академским процесима сарадничка и научна мрежа се проширује и подмлађује. Резултат ових пројеката је, поред наведених директно

---

²⁷ Зборник је могуће преузети преко следећег линка http://www.knjizenstvo.rs/uploads/attachment/vest/12/Zbornik_Knjizenstvo.pdf.

²⁸ Активности на овом пројекту реализоване су уз подршку PATTERNS Lectures, програма који подржава успостављање и реализацију нових наставних предмета у различитим дисциплинама које се тичу културних студија (Дојчиновић & Коларић 2018, 7).

²⁹ О феминистичкој педагогији и раду у феминистичкој учионици в. Коларић 2020а, Коларић 2020б и Коларић 2021.

³⁰ О овоме сам детаљније писала у Milinković 2020. Сајт посвећен пројекту: <https://www.zenskipokret.org/>.

проистеклих резултата, низ научних студија, као и неколико докторских дисертација у настајању из области студија (феминистичке) периодике.³¹

Уреднице

Сва је прилика да се у *Српкињи* из 1913. први пут (систематично) пише о уредницама часописа, односно да се препознаје значај уредничког посла и даје простор за опсервацију знања о женама на уредничким позицијама. Ово представља аргумент више за тврдњу да *Српкиња* свој значај има не само као грађа за студије периодике, већ и као једно од првих места на којима се пажња посвећује проучавању и тумачењу часописа, како садржинског тако и уредничког, односно, продукционог аспекта. Наиме, део књиге *Заслужне жене на перу* подељен је у следеће целине: 1) сараднице књижевних друштава, 2) уреднице, 3) докторке и професорке, 4) песникиње, 5) приповедачице, 6) учитељице. Како видимо, уредницама је посвећен читав један одељак портрета. Овде су представљене све тада активне и познате жене на уредничким местима у часописима (није реч искључиво о женским часописима, већ се на списку налазе и књижевни и хумористичко-сатирични часописи). Кроз њихове портрете могуће је уочити различите облике женског уредништва, који су се на часописној сцени одржали и током међуратног периода. Овде се, такође, виде и све тешкоће са којима су се уреднице сусретале које су, нажалост, константа рада у часописном пољу и уопште у издаваштву, а које се углавном могу свести на различите форме и манифестације недостатка материјалних ресурса и финансијских средстава.³² Представљене су: Милица Томић, Зорка Ховоркова, Катарина Холецова, Стоја Кашиковић и Зорка Лазић. Милица Томић је била уредница новосадског часописа *Жена*. Зорка Ховоркова је живећи у Чешкој била ангажована на српско-чешким везама и поверено јој је администрирање и уређивање *Женског света* и *Српског цвећа*, листова који су излазили у Прагу.³³ Катарина Холецова је била у уредничком одбору *Домаћице* и *Материнског листа*. Стоја Кашиковић је била неформална уредница *Босанске виле* из Сарајева (уредник је био њен муж Никола Кашиковић). Зорка Лазић је уређивала и финансирала сатирични часопис *Врач* у Новом Саду, који је наследила након смрти мужа,

---

³¹ Реч је о докторским дисертацијама Теодоре Тодорић Милићевић, Јелене Лалатовић и Зоране Симић.

³² Финансијски проблеми су најилустративније приказани у портрету Зорке Лазић. Овај портрет је и са становишта типологије женских портрета значајан јер је поред „објективног“ приказа рада Зорке Лазић инкорпорирано писмо уреднице којим се она обраћа читаоцима и претплатницима показујући са каквом врстом финансијских тешкоћа се сусреће.

³³ Зорка Ховоркова је једна од најзаслужнијих за реализацију помињане изложбе *Српска жена* у Прагу 1910. године.

власника часописа, поставши његова одговорна уредница и власница. На основу ових портрета може се говорити о различитим појавностима женског уредништва: о везама уредница и страначке политике и живота (Томић), о вези друштвеног активизма и уређивања часописа (Ховоркова), о скривеним уредничким фигурама, односно о уредницима који то нису и о административним радницама и чланицама редакције и одбора које уреднице јесу (Холецова), о уредницама-супругама формалних уредника (Кашиковић), о уредницама власницама (Лазих). У представљању уредница кроз њихове портрете примењени су различити приступи, али је у свима њима уочљива намера да се контекстуализује уреднички рад, односно да се покаже „у каквим је приликама радила“ (*Srpkinja* 1913, 37).

Кратко ћу се задржати на констатацији везаној за положај Стоје Кашиковић и њену улогу у чувеном часопису *Босанска вила*. Портрет Стоје Кашиковић је потписан иницијалима Б. Б. и знамо да га је писала Јелица Беловић, која прецизно детектује: „да је готово сав посао око листа на њезиној бризи“ (*Srpkinja* 1913, 38). Увид да уреднички посао обавља жена, која номинално није на уредничком месту, те да пресудно утиче на продукцију једног часописа, указује на феномен који је присутан и у каснијој периодици. Два примера који су откривени и описани у актуелним истраживањима су посебно сигнификантни. Први случај је „уредништво“ Смиље Ђаковић. Иако је номинално била власница часописа *Мисао* (1919–1937), за њу се тврдило да је „добри дух редакције“ (Исидора Секулић) те да је обављала већину уредничких послова.³⁴ Друго, најновија истраживања показују да је Анушка Мицић, супруга Љубомира Мицића, била централна личност редакције авангардног часописа *Зенит*.³⁵ Оба случаја илуструју феномен невидљивог женског рада. Постојање оваквих (скривених) појава додатно учвршћује потребу дубинских, „археолошких“ истраживања књижевне и културне прошлости јер овакве позиције потврђују претпоставку да су активности жена често покривене низом слојева, те је потребно темељно разгртање како би се сагледао сав распон женског интелектуалног и креативног ангажмана.

Од прошлости ка садашњости

Феминистичке студије (књижевне) периодике су посебно важне када је реч о производњи знања о историји жена. Како је историја жена, секундарна, маргинализована и потиснута у „општим“ историјским прегледима, могућност њене препознатљивости без активних интервенција у виду откривања, ревалоризације, тумачења, ограничена је у великој мери.

---

³⁴ Уредници *Мисли* у том периоду су били Сима Пандуровић и Велимир Живојиновић. О Смиље Ђаковић писала сам у тексту „Искусство рата у прози Смиље Ђаковић“, *Књиженство*, бр. 7, 2017.

³⁵ О овоме пише Жарка Свирчев у раду „Зенитисткиња: поглед испод клот шешира“, *100 година часописа Зенит 1921–1926–2021*, који је у припреми за штампу.

Како би се један значајан део културног живота ових простора сачувао од трајног заборављавања, неопходна су континуирана (мултидисциплинарна) истраживања. Интензивније и систематичније проучавање историје жена, женског активизма, друштвено-политичког организовања и уметничког стваралаштва жена започело је половином деведесетих година прошлог века, да би последњих десетак година дошло до својеврсне концентрације знања захваљујући, између осталог, и раду помињаних истраживачица и резултатима наведених пројеката.

Паралелно са активним радом на пољу уметности, књижевности и активизма, ангажоване интелектуалке су током историје настојале да креирају метапросторе, да направе пресеке и систематизације којима би представиле дотадашње резултате рада и деловања. Најчешће је реч о публикацијама које припадају пољу периодике: свест о широј доступности и већој дистрибуцији часописа је вероватно била једна од пресудних тачака у одлуци да се припремају темати или специјална издања часописа у којима се представљало женско стваралаштво. Први велики пројекат овог типа био је анализирана *Српкиња* из 1913. године. Други важан корак у метанаративу о женском стваралаштву јесте поменути југословенски пројекат *Библиографија књига женских писаца*, који тек треба да буде предмет пажљиве анализе.

Стварање интерпретативне заједнице читатељки, односно прецизно усмерен рад на производњи знања о женској култури, може се уназад пратити све до краја 19. века када Јелица Беловић Бернаджиковска у мостарском часопису *Зора* (1899) приређује темат посвећен женској књижевности.³⁶ Посебно је значајно што су први покушаји да се формира интерпретативна читалачка заједница везани за часописе, а прављење календара/алманаха *Српкиња* из 1913. године под „диригентском палицом“ Јелице Беловић Бернаджиковске један је од најзначајнијих подухвата женске (пот)културе. Овај пројекат показује важност грађења сарадничких мрежа, нужност међусобне солидарности и подршке, али и тематизује ове проблеме, односно нуди поетику и политику женске часописне културе и књижевног активизма уопште.

И још једном, зашто су пројекти попут *Српкиње* и *Библиографије књига женских писаца* важни и данас? Превасходно јер доказују да су женске мреже и женске интерпретативне заједнице те које су сачувале знања о историји женског стваралаштва, односно пројекти тог типа нас упућују на то да сличне мреже морамо градити и данас. Захваљујући оваквим подухватима имамо сачуване спискове, биографије и библиографије, као и формативне наративе о женском културном ауторству. Да немамо ове пројекте посао на реконструкцији и тумачењу женске културе, уметности и књижевности био би неупоредиво тежи, него што је то данас. А и поред тога је довољно тежак.

---

³⁶ О овоме сам писала у Milinković 2016.

Извор

Srpkinja. 1913. Sarajevo: Štampa Pijuković i drug.

Литература

Barać, Stanislava. 2015. *Feministička (kontra)javnost: žanr ženskog portreta u srpskoj periodici 1920–1941*. Beograd: Institut za književnost i umetnost.

Barać, Stanislava. 2020. „Feminističke studije periodike u Institutu za književnost i umetnost“. U *Naučnice u društvu*, ur. Lada Stevanović, Mladena Prelić & Miroslava Lukić Krstanović, 283–291. Beograd: Etnografski institut SANU.

Grujić, Dragana. 2011. „Bibliografija *Srpkinje*“. *Knjiženstvo* 1. <http://www.knjizenstvo.rs/sr/casopisi/2011/bibliografije/bibliografija-srpkinje#gsc.tab=0> (pristupljeno 10. aprila 2021).

Vučenov, Dimitrijević. 1963. „O našim enciklopedijama (III)“. *Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor* 39 (3–4): 314–350.

Vujošević, Lela. 2018. i 2019. „Katarina Bogdanović – put avangardne intelektualke“, prvi i drugi deo. *Knjiženstvo* 8 i 9. <http://www.knjizenstvo.rs/sr/casopisi/2018/zenska-knjizevnost-i-kultura/katarina-bogdanovic-put-avangardne-intelektualke> (pristupljeno 12. aprila 2021). <http://www.knjizenstvo.rs/sr/casopisi/2019/zenska-knjizevnost-i-kultura/katarina-bogdanovic-put-avangardne-intelektualke-drugi-deo#gsc.tab=0> (pristupljeno 12. aprila 2021).

Deretić, Jovan. 1979. *Almansi Vukovog doba*. Beograd: Institut za književnost i umetnost, Vuk Karadžić.

Dojčinović, Biljana. 2011. „Živimo li mi u sadašnjosti? O pokušaju stvaranja ženske kulturne zajednice u radu Jelice Belović Bernadžikovske.“ *Knjiženstvo* 1. <http://www.knjizenstvo.rs/sr/casopisi/2011/zenska-knjizevnost-i-kultura/zivimo-li-mi-samo-u-sadasnjosti-o-pokusaju-stvaranja-zenske-kulturne-zajednice-u-radu-jelice-belovic-bernadzikovske> (pristupljeno 12. aprila 2021).

Dojčinović, Biljana & Ana Kolarić, ur. 2018. *Feministički časopisi u Srbiji*. Beograd: Filološki fakultet.

Đuričić, Milica & Jelena Josipović. 2015. „Srpkinja iz 1913 kao izvor za istraživanje istorije ženske književnosti na srpskom jeziku“. U *Knjiženstvo. Teorija i istorija ženske književnosti na srpskom jeziku do 1915*, ur. B. Dojčinović, A. Vraneš & Z. Bečanović Nikolić, 407–422. Beograd: Filološki fakultet.

- Jelkić, Dušan. 1925. *40 godina književnog rada Jelice Belović Bernadžikovske*. Sarajevo: Štamparija Obod.
- Kolarić, Ana. 2017. *Rod modernost, emancipacija: uredničke politike u časopisima Freewomen i Žena*. Beograd: Fabrika knjiga.
- Kolarić, Ana. 2020a. „Feminističko znanje i pedagogija: ženska i feministička periodika u nastavi“. U *Naučnice u društvu*, ur. Lada Stevanović, Mladena Prelić & Miroslava Lukić Krstanović, 309–316. Beograd: Etnografski institut SANU.
- Kolarić, Ana. 2020b. „Ženska i feministička periodika u nastavi književnosti: teorija i praksa.“ *Glasnik Etnografskog instituta SANU* 68 (2): 319–337.
- Kolarić, Ana. 2021. *Periodika u feminističkoj učionici*. Beograd: Fabrika knjiga.
- Milinković, Jelena. 2020. „Savremeno proučavanje feminističkih časopisa: primer Ženski pokret (1920–1938)“. U *Naučnice u društvu*, ur. Lada Stevanović, Mladena Prelić & Miroslava Lukić Krstanović, 293–299. Beograd: Etnografski institut SANU.
- Milinković, Jelena. 2016. *Ženska književnost u časopisu Misao*. Doktorska disertacija, Filološki fakultet univerziteta u Beogradu.
- Peković, Slobodanka. 1990. „Ženski časopisi s početka XX veka.“ *Zbornik Matice srpske za književnost i jezik* 37 (2): 277–286.
- Svirčev, Žarka. 2015. „Jugoslavenska žena – forum moderne spisateljice.“ *Knjiženstvo* 5.
<http://www.knjizenstvo.rs/sr/casopisi/2015/zenska-knjizevnost-i-kultura/jugoslavenska-zena-forum-moderne-spisateljice> (pristupljeno 12. aprila 2021).
- Svirčev, Žarka. 2018. *Avangardistkinje. Ogledi o srpskoj (ženskoj) avangardnoj književnosti*. Beograd, Šabac: Institut za književnost i umetnost, Fondacija Stanislav Vinaver.
- Svirčev, Žarka. 2020. „Žene na putu: potisnuti narativ srpske/jugoslovenske kulture.“ *Knjiženstvo* 10.
<http://www.knjizenstvo.rs/sr/casopisi/2020/zenska-knjizevnost-i-kultura/zene-na-putu-potisnuti-narativ-srpske-jugoslovenske-kulture> (приступљено 14. априла 2021).
- Simić, Zorana. 2021. „Katarina Bogdanović i Mileva Milojević kao urednice i saradnice jugoslovenskog feminističkog časopisa Ženski pokret (1920–1938)“. U *Časopis Ženski pokret (1920–1938): zbornik radova*, ur. J. Milinković & Ž. Svirčev, Beograd: Institut za književnost i umetnost, u pripremi.
- Stokić Simončić, Gordana & Anđela Stošić. 2021. „Bibliotekarke – članice Udruženja univerzitetski obrazovanih žena (1927–1941)“. U *Časopis*

⇐ J. Милинковић, Феминистичке студије периодике: од хеуристике до интерпретације... ⇐

Ženski pokret (1920–1938): zbornik radova, ur. J. Milinković & Ž. Svirčev, Beograd: Institut za književnost i umetnost (u pripremi).

Stojaković, Gordana. 2005. Diskursne osobine privatne prepiske o knjizi Srпкиnja, njezin život i rad, njezin kulturni razvitak i njezina umjetnost do danas (1909–1924). Specijalistički rad, Asocijacija centara za interdisciplinarne i multidisciplinarne studije i istraživanja, Centar za rodne studije Univerzitet u Novom Sadu.

Šouvolter, Ilejn. 1996. „Ženska tradicija“, *Ženske studije: časopis za feminističku teoriju* 5/6: 86–111.

<http://www.zenskestudie.edu.rs/izdavastvo/elektronska-izdanja/casopis-zenskestudije/zenske-studije-br-5-6/236-zenska-tradicija> (pristupljeno 17. maja 2021).

Tomić, Svetlana. 2011. „The First Serbian Female Teachers and Writers: Their Role in the Emancipation of Serbian Society“. *Serbian Studies* 25 (1): 59–81.

Примљено / Received: 23. 02. 2021.

Прихваћено / Accepted: 31. 08. 2021.